УДК 165.412.3:316.642.3

В. М. Белакурскі,
кандыдат філасофскіх навук,
дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін;

Ж. Я. Белакурская,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры міжкультурных камунікацый і рэкламы
ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў», г. Мінск, Беларусь

КАГНІТЫЎНАЯ ПРЫРОДА ПАРАДОКСУ

Анатацыя. Даследуецца феномен парадоксу, яго месца ў пазнанні і культуры, выяўляецца яго складаная міждысцыплінарная прырода. Аналізуюцца пазіцыі розных аўтараў адносна ролі парадоксу ў філасофіі, навуцы і мастацтве. Абгрунтоўваецца сцверджанне аб тым, што цяжкасці вызначэння паняцця «парадокс» звязаны з яго фундаментальнай пазнавальнай прыродай, якая па-living рэалізуецца ў шматлікіх сферах свядомай чалавечай дзейнасці. Разгортваецца думка аб парадоксе як феномене культуры ў цэлым і свядомасці ў прыватнасці, а таксама парадаксальнасці як уласцівасці чалавечага мыслення. Вызначаецца, што наяўнасць парадоксу ў навуковай тэорыі выступае сведчаннем памылковасці зробленых раней вывадаў і новым эўрыстычным штуршком да пошуку ісціны.

Ключавыя словы: парадокс, «здаровы сэнс», праблема парадоксу, прырода парадоксу, апорыя, эўрыстыка, філасофія, логіка, навуковае пазнанне, ісціна, культура, творчасць.

V. Belakurski,
PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Social
Disciplines of the Educational Institution "Belarusian State University
of Culture and Arts", Minsk, Belarus;

Z. Belakurskaya,
PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Intercultural Communications of the Educational
Institution "Belarusian State University of Culture and Arts"
Minsk, Belarus

THE COGNITIVE NATURE OF THE PARADOX

Abstract. The article explores the phenomenon of paradox, its place in cognition and culture, reveals its complex interdisciplinary nature, analyzes

the positions of various authors regarding the role of paradox in philosophy, science and art. The author substantiates the position that the difficulties in defining the concept of "paradox" are associated with its fundamental cognitive nature, which is realized differently in many areas of conscious human activity. The article develops the idea of paradox as a phenomenon of culture in general and consciousness in particular, as well as paradox as a property of human thinking. It is determined that the presence of paradox in a scientific theory is evidence of the erroneousness of previously made conclusions and a new heuristic impetus to the search for truth.

Keywords: paradox, "common sense", the problem of paradox, the nature of paradox, aporia, heuristics, philosophy, logic, scientific knowledge, truth, culture, creativity.

Паняцце «парадокс» прымяняецца ў розных сферах чалавечай дзейнасці, таму складанасці ў яго вызначэнні звязаны з тым, што дадзены тэрмін мае міждысцыплінарную прыроду. Ён функцыянуе ў такіх навуках, як логіка, матэматыка, тэарэтычная фізіка, рыторыка, літаратуразнаўства і інш. Існуюць парадокс Фехнера ў псіхалогіі, парадокс Шрэдзінгера і парадокс Вігнера ў квантавай фізіцы, парадокс Фермі, парадокс Расела і г. д.

Часцей за ўсё дадзенае паняцце выкарыстоўваецца ў наступным значэнні: злучэнне супярэчлівага або супрацьлеглага. Менавіта гэта выступае сутнаснай характарыстыкай парадоксу.

Праблема парадоксу ўзнікае ў еўрапейскай культуры ў Антычную эпоху. Слова «парадокс» ад старажытнагрэчаскага «paradoxes» – нечаканы, дзіўны. Звычайна пад парадоксам разумеюць выказванні і разважанні, якія не толькі супрацьстаяць агульнапрынятым, але і супярэчаць здароваму сэнсу.

Першапачаткова парадокс узнік як рытарычная фігура ў межах аратарскага валодання красамоўствам. У антычны час апошняе выступала як адзін з вядучых відаў дзейнасці, з дапамогай якога падтрымлівалася юрыдычнае, палітычнае, эканамічнае, сацыяльнае жыццё поліса. Парадокс тут уяўляў своеасаблівую моўную структуру, што ўтрымлівала пэўны сэнсаваральны патэнцыял, які прабіваў шлях паміж дзвюма ўзаемавыключальнымі ісцінамі, але яго асабістая ісціна не паддавалася прамому і лёгказразумеламу выказванню. Арыстоцель у трактаце «Рыторыка» адзначыў найбольш характэрныя рысы парадоксу: «Большая частка вытанчаных зваротаў атрымліваецца з дапамогай метафар і пасрэдніцтвам падману

[слухача]: для яго становіцца ясней, што ён даведаўся аб нечым [новым], паколькі гэта апошняе выступае як супрацьлеглае таму [што ён думаў]; і розум тады быццам кажа яму: “Як гэта правільна! А я памыляўся”» [1, с. 318]. Далей Арыстоцель характарызуе парадокс як «выказванне насуперак агульнапрынятаму меркаванню», выказванне, «супярэчлівае пэўнаму чаканню».

Антычны філосаф Зянон Элейскі праславіўся сваімі апорыямі (парадаксальнымі разважаннямі): «Ахілес і чарапаха», «Дыхатамія», «Страла» і інш. Напрыклад, у трэцяй апорыі ён сцвярджаў, што ў момант свайго палёту страла знаходзіцца або ў тым месцы, якое займае, або там, дзе яе няма. Але страла не можа рухацца ў тым месцы, дзе знаходзіцца ў пэўны момант часу, па прычыне таго, што кожную секунду займае яго не поўнасцю. У месцы, дзе яе няма, страла таксама рухацца не можа. З гэтага вынікала, што страла знаходзіцца ў стане пакою, а сам рух думкай выразіць нельга. Сучасны швейцарскі даследчык К. Глой лічыць, што гэтых «Апорый можна пазбегнуць толькі пры дапушчэнні такіх стратэгій аргументацыі, якія ўключаюць хаатычнасць і флуктуацыі і тым самым не разбураюцца ад такіх прадпасылак, а інтэгруюць іх у сваё рашэнне» [2, с. 96].

У адным з дыялогаў Платона апісана спрэчка паміж Менонам і Сакратам. Яна тычылася метаду пазнання: як мы зразумеем тое, аб чым нам неабходна даведацца, калі мы не ведаем, што менавіта мы не ведаем? Менон выказваў думку, паводле якой чалавек, нават калі выпадкова сутыкнецца з чымсьці невядомым, не зможа зразумець, што гэта тое, што яму невядома, бо аб гэтым раней ён не меў уяўленняў. Сакрат жа меркаваў, што тое, што чалавек ведае, яму і так знаёма, а наконт таго, што ён не ведае, чалавек і не будзе ведаць, паколькі не разумее, менавіта што яму патрэбна ведаць [4, с. 588].

Парадокс мае выразныя структурныя асаблівасці – сцісласць і афарыстычнасць. Разам з тым «парадаксальным прынята называць любое нечаканае выказванне, асабліва калі нечаканасць сэнсу выражана ў дасціпнай форме» [5, с. 477]. Супярэчлівасць, якая ляжыць у яго аснове, заўжды актуалізуе кантэкст і падвяргае сумненню так званы здаровы сэнс, якога звычайна недастаткова для пошуку ісціны. «Новы літаратурны слоўнік»

вызначае парадокс наступным чынам: «Гэта глыбокае па значэнні меркаванне, якое рэзка супярэчыць здароваму сэнсу» [3, с. 209]. Здаровы сэнс непарыўна звязаны з традыцыяй, парадокс падвяргае яго крытыцы менавіта за павярхоўны погляд на сутнасць з'яў. Як адметны метад пазнання парадокс заўсёды ўтрымлівае пэўную супярэчлівасць паміж дзвюма кропкамі погляду або двума бакамі існасці, тым самым выклікаючы разумовае напружанне ў суб'екце.

Моўная прырода парадоксу набліжае яго да аксюмарана. Падабенства бачыцца ў тым, што ў аснове як першага, так і другога ляжыць несумяшчальнасць па семантычнай прыкмеце. Чытач сутыкаецца з нечаканым, непрадказальным спалучэннем слоў, якія характарызуюць аб'ект па-новаму, з нечаканага боку. У аксюмаране паўстаюць з'явы, якія не могуць быць лагічна звязаны паміж сабой (гарачы лёд, пануры аптыміст і г. д.), у парадоксе прысутнічае супрацьпастаўленне, якое знаходзіць рэальнае пацверджанне. Алагічны характар звужае прымяненне аксюмарана ў пазнавальным працэсе і сведчыць аб яго прыналежнасці менавіта да стылістычных прыёмаў.

З пункту гледжання кагнітыўнай лінгвістыкі, у аснове ўспрыняцця парадоксу ляжыць кагнітыўны дысананс, які ўзнікае ў момант знаходжання або намеранага стварэння супярэчнасці ў мысленні суб'екта. Існуе меркаванне, што ў дадзеным кантэксце парадокс можа аказваць як станоўчы, так і адмоўны ўплыў на пазнавальны працэс. Напрыклад, лічаць, што ўзнікненне парадоксу сведчыць аб непаўнаце тых ці іншых ведаў аб прадмеце пазнання, разам з тым наяўнасць самой парадаксальнай сітуацыі ў пазнавальным працэсе сведчыць аб неабходнасці яе вырашэння навуковымі сродкамі. У навуковым пазнанні часцей за ўсё бачыцца многамэтавае прызначэнне парадоксаў. Яны аказваюцца вузлавымі момантамі ўжо сфарміраваных ведаў ці тых, што яшчэ знаходзяцца ў працэсе фарміравання. Парадоксы выступаюць своеасаблівымі індыкатарамі крызісных станаў, якія часам узнікаюць у пазнавальнай дзейнасці. Яны ў значнай ступені стымулююць пастаноўку новых даследчых праграм. Парадаксальнае мысленне ўтрымлівае стыхійную дыялектыку разумовай дзейнасці, дзякуючы якой раптоўна могуць быць супрацьпастаўлены адзін другому ўзаемавыключныя паняцці, думкі, меркаванні, і ў выніку гэтага

нечакана ўзнікаюць невядомыя раней варыянты бачання таго ці іншага аб'екта або з'явы. Сумяшчэнне несумяшчальнага садзейнічае стварэнню нестандартных ідэй. Гэты тып мыслення абвяргае аксіёму, згодна якой правільным можа быць толькі адно рашэнне, і таму патрэбна выбіраць паміж альтэрнатыўнымі пазіцыямі.

У наш час парадаксальнае мысленне можа мець значную запатрабаванасць у моманты рашэння нетрывіяльных задач у розных сферах грамадскага жыцця і навуковай дзейнасці, а таксама ў навучальным працэсе. Творчы падыход заўсёды патрабуе думаць па-за межамі традыцыйнага, знаходзячы нязвыклыя рашэнні. Так, парадаксальнае мысленне можа аказаць істотную дапамогу студэнтам пры засваенні пэўных пытанняў рэкламнай дзейнасці, а таксама пры распрацоўцы творчага прадукту. Менавіта парадаксальнае мысленне дазваляе па-наватарску падыйсці да вывучэння дзейнасці канкурэнтаў, вызначыць моцныя бакі і хібы ў той ці іншай галіне культуры і мастацтва.

Такім чынам, парадокс заяўляе аб сабе як даволі эфектыўны інструмент пазнання. Яго кагнітыўная прырода сведчыць аб цеснай сувязі парадоксу з эўрыстычным патэнцыялам пазнавальнай дзейнасці.

1. *Аристотель.* Риторика / Аристотель. – М. : Инфра АСТ, 2017. – 361 с.

2. *Глой, К.* Проблема последнего обоснования динамических систем / К. Глой // Вопросы философии. – 1994. – № 3. – С. 93–98.

3. *Гурьева, Т. Н.* Новый литературный словарь / Т. Н. Гурьева. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – 369 с.

4. *Платон.* Менон / Платон // Сочинения : в 4 т. – М., 1990. – Т. 1. – С. 575–612.

5. Философский энциклопедический словарь / под ред. : Л. Ф. Ильичева [и др.]. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.